

(əvvəli ötən sayımızda)

İffərdən fərqli olaraq Qutilərin İkiçayarasında 91 il deyil, 125 il hökm sürdüklerini qeyd edir. Landsberqerin Qut və Türk dilləri arasında təsbit etdiyi bənzərliklər Avropa bilim adamlarının diqqətindən kənardə qalaraq elmi nəşrlərdə geniş əksini tapmamışdır.

Sumerlərin Kiçik Asiyaya olan bir çox köç axınlarla yanaşı Sumer mədəniyyəti də müxtəlif zamanlarda Anadolunu öz təsiri altına almışdır. Bu hadisə ilk dəfə olaraq Assur tacirləri və mixi yazı xəttatlarının m.ö. 2000-1900-cü illərdə Anadoluya səfərləri ilə bu yazıların yerli xalq tərəfindən mənimsənilməsi və istifadəsi ilə başlamışdır. (Landsberger B. 1990, Səh. 9)

Çox keçmədən Babil yazısı və Sumer elmi Hititlərin kral sarayına daxil olmuşdur. Bu hal Hitit dövlətinin iflas etdiyi m.ö. 1200-ci illərə qədər davam etmişdir.

İngilis assuroloqu Vaddelin yazdığına görə Sarqona qədər olan dövrdə Sumer sülalələri özlərini Qut adlandırırdılar. Qutilərin Sumerdəki hakimiyyət dövrü Sumer tarixinin "qızıl dövrü" adlandırılır. Onun digər müəlliflərdən fərqli olaraq təsbitinə görə Qutilər və ya Khetalar Sumerdə mədəniyyətin çiçəklənmə dövrünə səbəb oldular. Bu dövr təkə Sumerin deyil, qədim dünyanın intibah dövrü adlanır. Qutilər m.ö. 2495-ci ildə Erexin işğal etməklə Mesopotamiyada Quti hakimiyyət sülaləsinin əsasını qoydular. Quti tayfasını "Kral hakimiyyətini zəbt etmiş Quti ordusu" kimi adlandırırdılar. Qutilər haqqında ilk məlumatı 1911-ci ildə Prof. Şeyl vermişdir. Vaddel Quti və Khati adlarının eyni mənşədən olduqlarını və onların eyni xalq olduqları fikrini irəli sürür. O Avropada mövcud olmuş Qot tayfalarının adının Khati adının dialektik forması olduğu və Avropanın Qot tayfalarının Qutilərin varisləri olduqları fikrini irəli sürür. Britaniyanın Romaya qədərki qədim krallarının sikkələrində Kattitulu daşıyırdılar və qədim brittler qottlar idilər. (Waddel L. 1929, Səh. 358)

L.Vaddel Qutilərin yerləşdiyi ərazi haqqında yazır: "Qutilərin ilk Sumer sülaləsinin banisi Ukusunin paytaxtı Tar və ya Uku tar və ya Ukhuda yerləşirdi ki, bu şəhər Pteriyada Xappadokiyada idi. Qutum Taurus dağlarının şərqində yerləşirdi. Yunan-Roma dövründə həmin ərazi Katonia adlanırdı. Yəqin ki, Qutum Khati və Xattinin qədim tayfa adlarından olmuşdur. Qutin paytaxtı bir neçə sumer mətnlərində "Dağlıq Qutum" adlanırdı. Ora, yəqin ki, Karxemişdən quzeydə yerləşən Maraş, Kissia və ya Xurmi şəhəri imiş. Sumerin Quti hakimiyyət sülaləsi dövründə Urukun şimal-şərqin-

kil edilirdi. Bu mədəniyyət nümunələri və mumiyaqların genetik tipləri qaploqrup olaraq şərq Aralıq dənizi Turan irqi tipinə aiddir. (J.P. Mallory, 2000)

Qutilərin və subarların mixi yazı mətnlərində "namrum", yəni açıq rəngli olduqları J.Oppert və Sidney Smit tərəfindən müəyyən edilmişdir.

Bir çox Assur mətnlərində Subar, Quti, Midiya eyniləşdirilir, daha doğrusu eyni ölkə kimi qeyd olunur. Həmin mətnə yazılmışdır ki, "Quti-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

də yerləşən Adab şəhər dövlətinin hökmdarı Uru-Tur adlanırdı". (Waddel L. 1929, Səh. 359)

V.Henning qutilərin e.q. VI-VIII əsrlərdə Türkiyənin Tarım hövzəsinə köçdükleri fikrini irəli sürmüşdür. Lakin bəzi müəlliflər o cümlədən V.B.Henning heç bir əsaslı elmi də-

lilə söykənmədən quti dilinin toxar dilinə, yəni hind-avropa dilinə mənsub olduğu fikrini irəli sürmüş və Orta Asiyadakı irandilli tayfa kimi qələmə verilən toxarları qutilərlə eyniləşdirmişlər. (Henning W.B. 1978, Səh. 215-230)

Henningin bu iddiasını əsas götürən sovet linqvistikləri Qamkrelidze və İvanov hind-avropalılardan Vətənin Yaxın Şərq və Anadolu olduğu haqqında uydurma nəzəriyyə irəli sürdülər.

Lakin Çinin Uyğur bölgəsinin Tarım hövzəsində son dövrlərdə aparılan arxeoloji araşdırmalar nəticəsində əldə edilən artefaktların və mumiyaqların təhlili bu hind-avropa nəzəriyyəsinə alt-üst etmişdir. Tarım hövzəsində uzun illər ərzində qazıntı işləri aparan arxeoloq və assuroloqlar J.P.Mallory və Victor H. Mair sübut etdilər ki, xarici görünüş etibarilə avropoid olan Laolan gözəli adlandırılan mumiyanın hind-avropa irqi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Mumiyaqların genetik tədqiqatları və artefaktların elmi təhlili Çinin Uyğur bölgəsində Tarım insanının turanlı mənşəyə malik olub Türkiyənin Oksus vadisinin şəhər mədəniyyətlərinə aid artefaktlarla eyniyyət tə-

adlarına rast gəlinir. (A.Spaysler, 1930, Səh. 96)

Landsberqerlə yanaşı Spaysler də Qut kral adlarının türk adları ilə eyniyyət təşkil etdiyini yazır.

Yəhudi tarixçisi İosif Flavi yazır ki, Assuriya kralı Salmanassar İsraili işğal edib onun dövlətinə son qoyduqdan sonra ona müqavimət göstərmiş on yəhudi tayfasını əsir edib Midiyaya və Persiyaya sürgün etdi. Salmanassar bu yəhudilərin əvəzinə dağlarda yaşayan və Qut adı daşıyan çayın sahilində yerləşən Qutilərin ölkəsindən onların beş tayfasını gətirib İsraildə və Samarra da yerləşirdi. Bu qutilərin hər bir tayfasının öz tanrısı vardı. İbraniyəli samarlıları Qutilər adlandırdılar yunanlılar isə Samarlılar adlandırdılar. İsraililərin qızıl öküzə etiqadının

həтта Avestada və Vedalarda öz əksini tapmışdır.

Vecihe Hatipoğlu yazır ki, Güney Mesopotamiyadakı Sumer uyqarlıq dairəsinə Quzey Mesopotamiyaya yayaaraq yaşadan Qutilər və sonra da Kassilərdir. Qısa şəkildə ifadə etsək Sumer Mədəniyyəti quzeydən güneyə yenir. Qürurla bildirmək lazımdır ki, kasların (kassilərin) dillərinin Türkçə olduğunun aydınlaşması ilə Sumer problemi də aydınlığa qovuşmuşdur. Son araşdırmaların nəticəsinə görə Sumer dilinin türk dili olduğu aydın olmuşdur. V.Hatipoğluna görə Türk tarixi e.ə. 3500-ci illərdə yaşamış olan Sumerdən başlamalıdır. E.q. 2500-ci illərdə hökmranlıq edən Qutilər, e.q. 1700-ci illərdə hakimiyyət başına gələn Kassilər (Quzlar) arasında ki zaman fərqi sadəcə hakimiyyət dövrləri arasındakı fərqlərdir. Əslində türklər bu ərazilərdə yüz illər ərzində fasiləsiz olaraq yaşamışlardır. E.q. 1700-ci illərdə III Babil kralı III Kas (kassi) Qandaş qurmuşdur.

Prof. Emin Bilqich Sumer dilində

um ölkəsi Midia ölkəsidir". Digər bir mətnə yazılmışdır ki, "şərq Subartu və Qutumdur". (A.Ungnad. 1936, Səh. 61, 74)

Hava durumu ilə əlaqədar mətnlərin birində yazılmışdır ki, "Hava şərq tərəfdə buludlu olursa demək Subartu kralı ac olduğunu göstərir". Başqa bir mətnə ölkələrin Ayla əlaqədar yerləşdiyi istiqamətlər qeyd olunarkən Subartunun və Qutumun birlikdə Ayın arxa hissəsində yerləşdiyi qeyd olunur. Assur mətnlərində Subartu və Quti ölkəsinin bəzən şimalda, bəzən də şərqdə yerləşdiyi qeyd olunur. (A.Ungnad. 1936, Səh. 72-75)

Bir çox müəlliflər Qutilərin lullubilərlə bir-birlərindən ayırd edilməyəcək qədər yaxın olduqlarını yazırlar.

A.Spaysere görə Mesopotamiyanın quzeyində yerləşən Tukriş ölkəsinin adı Qutulərə aiddir. Tukriş Elamin qonşuluğundadır. Lullubilərlə eyni qrupa daxil olan Turukki və Tukri/Tikriş eyni adın "r" harfinin yer dəyişməsi ilə müxtəlif formalarını təşkil edir. Qutilər Assur mətnlərində "dağların sancan ilanı" adlandırılır. Quti krallarının siyahısında Varla, Yarlaqan, Arlaq, Triqan, Şarlaq

kökü qutilərə bağlıdır. Qutilər İsraililəri öz tanrıları olan 'qızıl öküz'ə etiqada sövq etmişdilər. İudaizm dini ənənəsinə görə samarlıları quti mənşəlidirlər. Musa peyğəmbər Misir əsirliyindən geri döndüyü zaman İsrail xalqının öz dinlərini tərk edib qutilərin qızıl öküz tanrısına etiqad etdikləri gördükdə çox qəzəbləndi və onları öz dinlərinə qaytardı. (Flavius Josephus, 2002)

Yəhudilərin Terah, bir çox müəlliflərin isə Turak adlandırdığı, İbrahim peyğəmbərin atasının mənşə etibarı ilə quti olduğu haqqında fikirlər mövcuddur.

Öküz kultu qutilərin dini inanclarında önəmli yer tuturdu. Sumer mənşəli Buğa-öküz kultu bütün Ön Asiyada geniş surətdə bir etiqad obyektinə çevrilmişdi. Aşşur və ya Atur məbədinə, Babilə, Kaanan elində, Suriyada öküzə etiqad edilirdi. Bu öküz tanrısına etiqadın yayıldığı ərazilərdə, o cümlədən Sumerdə bu dinə etiqad edən rahiblərin xədim edilməsi gələncəki mövcud idi. (Landsberger B. 1990, Səh. 11)

Ayi təmsil edən Öküzün günəş tanrısına qurban verilməsi timsalında sumerlərin ölənlər və dirilən tanrı etiqadı bütün Ön Asiyaya yayılmış,

yazının e.ə. 3100-cü illərdə icadı ilə öz dövründə yalnız sumerlərin tarixi, ədəbi, dini, hüquqi və iqtisadi yazışma dili olmadığını, bu dilin Xetlərin, Urartunun, Babil və Assuriya dövlətlərinin mövcud olduqları dövrdə, hətta İsa peyğəmbərin doğumuna qədər Orta Şərqin məktəb və elm dili olmağa davam etmişdir. (Sadi Bayram, 1980, Səh. 85)

Buna görə də xetlər, hurrilər, urartular, yahudilər, samilər Sumer əsərlərinin bir çoxunu öz dillərinə tərcümə edərək geniş şəkildə təqdim etmişlər.

Qut xalqının adı Bibliyada Qoyin şəklində ifadə olunmuşdur. Mesopotamiyanı şimaldan aypara formasında əhatə edən dağ silsiləsində yerləşən ölkə mixi mətnlərdə Quti adlanır. Hammurapinin dastanında Qutin və ya Bibliyada adlandırıldığı kimi Qoyinin bir hökmdarı Tudxul adlanan Tidadır. Qoyinin və ya Qutin hökmdarı Tidal digər vassal hökmdarlar Hammurapi, Ariok və yəhudi kralı İbrahimlə bərabər Elam hökmdarı Kedor-Laqomerin başçılığı altında Ölü dənizə doğru yürüş etmişlər. (A.Wirth, 1905, Səh. 21)

(ardı gələn sayımızda)